

ERZURUM'DA DEVE BOYNU SAVAŞI VE ŞEHİTLER TÜRBESİ

The Deve Boynu Wars in the Erzurum and Sheids Tomb

Dr. Ahmet AYDIN*

ÖZ

XVI. yüzyılda Anadolu'ya hâkim olma düşüncesindeki Osmanlılar, stratejik ehemmiyete sahip Erzurum'u idareleri altına almak üzere faaliyete geçtiler. Ancak bulunduğu mevki, Osmanlılar ile Safevîleri karşı karşıya getirdi. Osmanlılara mamur şehir teslim etmemek için Safevîler ve Gürcüler, Erzurum'u harabe haline getirdiler. Bu mücadelede üstün taraf olan Osmanlılar, 1517-1518 yıllarında Erzurum'u idareleri altına alabildiler. Ancak bu bağlamda Safevîlerle mücadele devam etti. Nitekim Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa zamanında, Erzurum havalisinde Safevîlerle Pasinler ve Deve Boynu savaşları yapıldı.

Anahtar kelimeler: Erzurum, Pasinler, Osmanlı, Safevî, Pasinler Savaşı, Deve Boynu Savaşı, İskender Paşa

ABSTRACT

The Ottomans, having the thought to gain the command of Anatolia in the sixteenth century, took steps to take control of the administration of Erzurum which possessed significance. But location of Erzurum faced to be Safevi with Ottomans. The Safevids and Georgians turned, Erzurum into ruins so as not to surrender a well cultivated city to the Ottomans. The Ottomans, who were predominant to this conflict, were able to take Erzurum under their control during 1517-1518. Nevertheless, in this context, the conflict with the Safavids continued. Thus, there was a two Pasinler and Deve Boynu war with the Safavids in the Erzurum district during the rule of the Erzurum Governor İskender Pasha.

Key Words: Erzurum, Pasinler, Ottoman, Safavid, Pasinler War, Deve Boynu (Neck Camel) War, İskender Pasha

GİRİŞ

Anadolu'nun en eski şehirlerinden birisi olan Erzurum; Fırat nehri'nin yukarı havzasında geniş bir ovanın kenarında, Palandöken dağının eteğinde meyilli bir satıh üzerine kurulmuştur. Anadolu ile Kafkaslar, İran ve Trans-Kafkasya'nın bağlantısı konumundan dolayı pek çok devlet gibi Osmanlıların da ilgisini çekmişti.¹ Osmanlıların Erzurum ile ilk teması, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine yaptığı sefer ile

* Atatürk Üniv. Eğitim Fak. Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğt. Böl. Tarih Eğitimi Öğrt. Üyesi.

¹ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.31.

gerçekleşmişti. Kalenin kuzeyinde, Çayır-ı Kân'da konaklayan padişah, şehre girmemiş ve daha sonra da Deve Boynu'nu geçerek Pasin Ovası'na inmişti.² 1514 senesindeki Çaldıran zaferini müteakip İstanbul'a dönerken de aynı güzergâhı takiben Sultan Selim, Erzurum-âbâd düzlüğündeki Alaca köyünden bir menzil doğuda bulunan, Titkir Yurdu'nda kısa süre konaklamıştı.³

XVI. yüzyılın başlarında Safevîleri mağlup eden Osmanlılar, doğudaki topraklarını genişletme siyaseti takip etmişlerdi. Bunun sonucunda 24 Ekim 1517 ile Ekim 1518 tarihleri arasında Erzurum, Osmanlı hâkimiyetine girmişti.⁴ Anadolu'daki Kızılbaş (eski şîa) isyanları sırasında ve Şahkulu Baba Tekeli hadisesinden sonra, bölgedeki Türkmenlerin Tebriz'e götürülmesiyle birlikte şehir, harap bir duruma gelmişti. Bu durum Osmanlı belgelerine de yansımış ve 1520'de yapılan bir takım idarî, malî ve askerî düzenlemelerde Erzurum'un "*hâli ve harab*" olduğu kaydedilmişti.⁵ Safevîler ile Osmanlılar arasındaki mücadele sonraki zamanlarda da devam etmişti. Kanûnî Sultan Süleyman (1521- 1566) Safevîler üzerine yaptığı İrakeyn Seferi (1534–1535) sırasında Erzurum'a uğramıştı.⁶ Bu esnada Bayburd ve Karasu yanında, solundaki Şogayn, Ovacık ve Erzurum-âbâd gibi mülkî bölünüşler de, yapılmıştı. Doğu tehlikesine karşı Erzurum, serhat olarak gittikçe önem kazanırken, Safevîler de, Anadolu tarafında Kars, Van ve Erzurum'u ellerinde tutma ihtiyacını duymuşlardı.

İrakeyn Seferi sonrası, ele geçirilen yerlerin, daha rahat idare edilebilmesi için bölge ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştı. Buna göre Erzurum merkez olmak üzere, 1535'te Bayburt ve Kemah sancaklarından müteşekkil Erzurum Beylerbeyliği kurulmuştu.⁷ Osmanlı idaresi, stratejik açıdan mühim bir merkez olan Erzurum'da güvenlik için gerekli tedbirleri aldıktan sonra hızlı bir şekilde imar ve iskân faaliyetlerine girişmişti.⁸

² M. H. Yinanç, "Erzurum", *İA. IV*, s.352.

³"*Gurre-ı Ramazan ki Cuma günü idi, Çın-Ağılı (Çım-Ağıllı) na nüzül buyûrulub bir gün oturak oldu...*", Hoca Sadeddin Efendi, *Tâc 'ü't-Tevârih II*, İstanbul 1280, s. 284.

⁴ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri*(1535-1566), Ankara 1998, s.44; Bilgehan Pamuk "Erzurum Eyalet Kanunnâmelerinin Tahlili", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı. 2, İstanbul 2007, s.88.

⁵ "*Hâli ve harab olmağın timara virülmeyüb dahil-i muhasebe değildir. BOA. TD. 387*, vr.436

⁶Feridun Bey, *Münşeati's-Selâtin I*, 1274, s.586; Dündar Aydın, "Erzurum Şehrinin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmar, İskân ve İlk Sakinleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi. c.I, sayı. 1*, Erzurum 1970, s.106.

⁷D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.58; Pamuk, "Osmanlı İdaresinde Erzurum", s.178.

⁸D. Aydın, "Erzurum Şehrinin Yeniden İmar, İskân ve İlk Sakinleri", s.106

1550’de Erzurum Beylerbeyliği’ne tayin edilen İskender Paşa⁹, Şah I. Tahmasb’ın (1524-1576) doğudaki faaliyetlerini gözetlemekle görevlendirilmiş ve bu dönemde, Safevîlerle Pasin Ovasında ve Deve Boynu’nda iki önemli mücadele yapılmıştı.¹⁰

Pasinler Savaşı: Pasinler, Erzurum’un doğusunda, Deve Boynu’ndan itibaren başlayan bir düzlüktür. Saltuklular, Konya Selçukluları, Moğollar, İlhanlılar, Celayir - Sutaylılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular dönemlerinde, Sivas – Erzurum – Kars; Erzurum - Tiflis ve Erzurum - Nahçıvan, Erzurum - Tebriz güzergâhında önemli bir geçiş noktasında yer almaktaydı. Pasin ovasında bulunan Hasankale, Avnik, Micingerd ve Zivin kaleleri ile bölgede güvenlik sağlanmaktaydı.

Arşiv kaynaklarında Pasin-i Süflâ ve Pasin-i Ulyâ olarak kaydedilen Pasinler, aynı zamanda sancak merkeziydi. Kayalık bir zemin üzerinde iç ve dış kalesi ile heybetli görünümüne sahipti. Nahçıvan, Bayezid ve Van taraflarından gelebilecek muhtemel saldırıların ilk durdurulacağı yer de, Pasinler idi. Kale altındaki sıcak su kaynağı, yanı başından doğuya doğru akan Kale Çayı, tarihi Çoban Köprüsü önünde, kaynaklarını Palandöken ve Bingöl’den alan Aras’la birleşmekteydi. Çoban Köprüsü / Pül-i Çoban eskiden olduğu gibi, Safevî-Osmanlı savaşlarında, stratejik açıdan önem taşıyordu.

İskender Paşa Van Beylerbeyi iken, Kars ili Nahcivan arasında ,Aras’ın kuzeyinde Erivan’ın o zamanki kalesi durumundaki Revan’ın sahibi Sahat / Sa’d Çukuru hâkimi (Karakoyunlu boylarından Sa’dlu) Hüseyin’i 1549 tarihinde mağlup etmesi üzerine, Şah I. Tahmasb (1524–76) Erzurum ve civarını istila etmek üzere oğlu Mirza¹¹ İsmail’i, 1552’de Pasin Ovası taraflarına göndermişti.¹² İsmail Mirza’nın bu seferi hakkında Osmanlı kaynaklarında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Kanunî dönemi önemli müelliflerinden Lütfi Paşa, Tahmasb’ın Gürcü Beylerinin Osmanlı Devleti’ne itaat edip vergi vermeye başladığını haber

⁹Çağdaşı öteki İskender Paşadan ayırmak için bazen Çerkez bazen de gazi ve sarı lakaplarıyla anılır. 895/1490 yılında Hazar denizi batısındaki topraklarda doğduğu sonra ailesi ile Osmanlı ülkesine göç ettiği bilinmektedir. (1550–1553) arasında Erzurum Beylerbeyliği görevinde bulunduktan sonra Diyarbakir Beylerbeyliği görevine atanıp on dört yıl aralıksız bu görevi sürdürüp 1571 yılında orada vefat etmiştir. Abdulkadir Özcan, “İskender Paşa” *DİA. XXIII*, s.565–66; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I*, 1971,s.346–347.

¹⁰ D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.122;

¹¹ Mirzâ, Emirzâde’nin kısaltılmış halidir.

¹²Hasan Beğ Rumlu Ahsenüt Tevarih (yay: C. N. Seddon), Baroda 1931, s. 363–366–367; Peçevi İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevi I. s.297–298; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s.129–130; Yinanç “Erzurum” s.352;

aldıktan sonra, askeriyle birlikte Tebriz'den hareketle Erciş ve Ahlat taraflarına hücumla başladığını, kısa bir muhasaradan sonra bu kaleleri ele geçirdiğini belirtmektedir. Aynı şekilde Şah Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza da Erzurum taraflarına gelmiş ve Osmanlı öncü kuvvetlerini mağlup ederek İskender Paşa'yı kaleye çekilmeye mecbur etmişti.¹³ Kaynakların ifadesine göre, Osmanlı ve Safevî kuvvetleri, Pasin Ovası'nda kıyasıya mücadele etmişler ve Lütfi Paşa'nın tarihinde de işaret edildiği gibi “*Köpek savaşı ide ide*” taraflar birbirlerine hayli kayıplar verdirmişlerdi. İskender Paşa Erzurum kalesine sığınmak zorunda kaldığından Mirza İsmail, Erzurum yolu üzerindeki Deve Boynu'na gelerek pusula kurmuştu.

Deve Boynu Savaşı (19 Ekim 1552): Deve Boynu ismi, Anadolu'da yaygın olan coğrafi isimlerden birisidir. Erzurum'daki Deve Boynu ise; Erzurum Ovası'nı Pasinler'den ayıran yükseltisi pek fazla olmayan bir geçit noktasıdır. Toy ve Köse Mehmed köyleri arasında bir duvar manzarası arz eden bu geçit noktası, Akkoyunlular zamanında Karga Pazarı adı ile anılmaktaydı. Dolayısıyla Deve Boynu adı, Palandöken - Şigve (Abdurrahman Gazi) Dağı ve bir tabii duvarı andıran Karga Pazarı'ndaki Çoban Dede ile Şigve'yi birbirine bağlayan geçide de denilmekteydi. Deve Boynu'nu Erzurum Ovası ve kalesine bağlayan iki tepe vardır.¹⁴

Pasin Savaşı'ndan sonra harekete geçen İsmail Mirza ve Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa, Deve Boynu geçidinde savaşı kabul etmek zorunda kaldılar. Hasan Beğ Rumlu ve Peçevi, Deve Boynu Savaşı adı verilen bu savaş hakkında önemli bilgiler vermektedirler.

¹³Bu konuda Tevârih-i Âl-i Osman'da; “*Tahmasb-ı Şâh-ı bed-râh Gürci'den gelen haracın ve beğlerinin alınduğın işidecek nice bin leşker ile Tebriz' den göçüb şâh-ı Rum Sultan Süleyman memleketinin serhaddine Erciş'e gelüb ve andan göçüb Rahatü'l-Cevze gelüb ve andan varub Ahlat nâm kal'aya üşüb ve lağımlar urub ve mancınklar kurub, hayli zeman muhasara idüb, içinde olanlar zahiresüz zebun olub hisarı sulhla virüb, Tahmasb dahi, Ahlat hisarın yakub, andan girü Erciş'e göçüb ve anı dahi hisar idüb oturdu. Ve Erzurum beglerbegisi üzerine oğlunu, nice sultanla ve nice bin leşker ile gönderüb anlar dahi ilgayub ve gelüb, Erzurum kurbunda pusuya girüb, birkaç kimesneyi leşkerinden ifraz idüb, ileriye sıgırtmaci suretinde gönderüb Erzurum beglerbegisine dahi haber virdiler ki, Erzurum kurbunda olan ehl-i İslam köylerine kızılbaşın yağmacısı geldi, aslı nedir bilmeziz. Erzurum beglerbegisi olunca leşkere bin eyleyüb ve hisarda olan yayasın bile alub ol sıgırtmaciler geldiği semte 'azm idüb, anlar yüz yüze gelicek, üstlerine nice kimesneleri gönderüb, kızılbaş leşkeri dahi, bunları göricek, bir yercem' olub kaçmak haletinde oldılar. Dahi bunlarıyla köpek savaşı ide ide pusuda olan leşker üzerine çekdiler.*” Şeklinde kayıt bulunmaktadır. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Haz; Kayhan Atik), Ankara 2001 s. 309.

¹⁴Topdağı ve Sütnişan denilen bu yükseltiler 1877 – 1878 Osmanlı Rus harbinde de aynı stratejik öneme haizdi.

Hasan Beğ Rumlu; İsmail Mirza komutasında on üç bey ile 1000 Tahranlı ve 600 Nahçıvanlı koruyucu (korcu) ile birlikte Pasin Ovası'na geldiğini, bunlara mani olmak isteyen Osmanlı öncü kuvvetlerinin mağlup olarak Erzurum Kalesi'ne çekildiğini belirtmektedir.¹⁵ Bu mağlubiyet üzerine İskender Paşa, 250 atlı kuvveti öncü olarak gönderdikten başka, civar sancakbeylerini Erzurum'a davet ederek harp meclisi toplamıştı. Harp meclisinde kalede savunma yapılması yönünde ortaya çıkan görüşe rağmen İskender Paşa, askeri yoklama bahanesiyle kaleden dışarı çıkarıp Deve Boynu taraflarında harp tertibatı almıştı. Bu konu hakkında detaylı bilgiler veren Hasan Beğ Rumlu, İsmail Mirza'nın karşı tedbir alarak kuvvetlerini Deve Boynu'ndaki vadilere sokup pusu kurduğunu belirtmektedir. Kaleden uzaklaşan İskender Paşa emrindeki Osmanlı kuvvetleri, pusudan habersiz olarak İsmail Mirza kuvvetleri ile karşılaşmış ve büyük bir kayıp vererek tekrar kaleye çekilmek zorunda kalmıştı. Bu başarı üzerine Erzurum kalesini muhasara etmek isteyen İsmail Mirza'ya, bu defa kendi beyleri, kalenin fethinin mümkün olmadığını söyleyerek karşı çıkmışlardı. Beylerinin muhalefeti üzerine İsmail Mirza, Erzurum muhasarasından vazgeçerek kuvvetlerini geri çekmişti.¹⁶

Peçevî İbrahim Efendi de biraz farklı olarak pusu ve sonrası hakkında bilgiler vermekte ve İskender Paşa'nın tecrübesi neticesinde, İsmail Mirza'nın tuzağından kurtulduğundan bahsetmektedir. Aynı şekilde Peçevi, Osmanlı kuvvetlerinin mağlubiyetinin sebebinin kış mevsimi yaklaşmasından dolayı, İskender Paşa'nın askerinin bir kısmına izin verip gönderdiğini, dolayısıyla kalede

¹⁵ *Ahsenü't-Tevârih*'te bu olay; "...Şehzade Mirza İsmail komutasındaki ve Şahverdi Sultan Ziyaeddinoğlu, Bedir Han Ustaclu, Şahkulu Sultan Ustaclu, Muhammedi Bey Türkmen, Edhem Bey Rûmlu, Emir Gayb Bey Ustaclu, Allah Kulu Bey İcekoğlu, Hamza Bey Taliş, Halife Ensar, Uluğ Bey Sa'dlu, İbrahim Halife Alpagut, Zü'l-fikar Bey Pazuki, Kankara, (Kengeri) Sultan Rûmlu idaresindeki kuvvetler yanında 1000 Tahranlı, 600 Nahcivanlı korucular vardı. Safevi ordusu böylece Pasin Ovasına geldi. Pasin'de bulunan bir kısım Osmanlı kuvveti, Safevilerin öncü birliklerini teşkil eden Şahverdi Sultan Ziyâdoğlu, Muhammedi Bey Türkmen ve Edhem Bey Rumlu yönetimindeki kuvvetlere yenildi. 300 kayıp verildikten sonra Erzurum'a kaçtılar" şeklinde anlatılmaktadır. Hasan Beğ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 363,366-367.

¹⁶ "... Erzurum'dan 2-3 km uzaklıktaki yerde (Deve Boynu) savaş düzenine girildi. Bir kısım alaylarını ileri sürerek İskender Paşa'yı şahsen ele geçirmek düşüncesinde olan Mirza İsmail, bütün kuvvetlerini (Deve Boynu) yakınlarındaki vadilere sokmuş ve pusu kurmuştu. Kaleden epey uzaklaşan Osmanlı kuvveti, bir kısım Safevi alayları tarafından çembere alındı. İskender Paşa, çok kayıp vererek, bozgun halinde Erzurum'a sığındı. Askerin silahlarını bıraktığı kaleye dönerken 500'ü de yine kılıçtan geçirildi. Mirza İsmail kale üzerine gitmiş ise de surları aşamadı. Yanındakiler Erzurum kuşatmasına taraftar değillerdi. Onun için güçlüğü şehzadeyi ikna ederek, Erzurum önlerinden çekildiler." Hasan Beğ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 363, 366-367.

çok az sayıda asker kaldığını ve sayıca üstün olan Safevî kuvvetleri karşısında etkili olamadıklarını ifade etmektedir.¹⁷

Peçevî, Deve Boynu Savaşının bir değerlendirmesini yapmakta ve olayın Kanûnî Sultan Süleyman nezdindeki akislerini de; “... *Bununla beraber, gerçek olan şudur ki; İskender Paşa yerine başka birisi serdar olsa, tek bir insan kurtulamazdı. Yine onun yiğitliği, savaş alanında dönen attan düşen ve başlarına düşman üşüşen gazilere yardımları olmasa idi, durum çok daha fena olabilirdi. Herkes bu hâli öğrenince, Padişah'ın İskender Paşa'ya kızacağını sanmıştı. Fakat Padişah, kaftan ve altun ile bezenmiş bir kılıç ve süslü bir topuz göndererek, Paşa'nın gönlünü aldı. Bir de nâme yollayarak, buyurdu ki; İki cihânda yüzün ak olsun. Şah oğlu askeri ile ceng senin dengin değildi. Ancak kim olduğunu gösterdin. Yiğitlikte, noksanlık göstermedin. Yenmek ve yenilmek Allah isteğine bağlıdır. Hatırını hoş tutasın” Padişah hazretleri vezirlere de İskender Paşa'ya teselli mektupları göndererek gönlünü hoşnut etmelerini tembih etti şeklinde ifade etmektedir.¹⁸ Bununla beraber, Kanûnî Sultan Süleyman, Erzurum taraflarında tedbir almak amacıyla, Beylerbeyi İskender Paşa'yı 17 Mayıs 1553'de Diyarbekir Beylerbeyiliğine tayin etti ve yerine Ayas Paşa'yı gönderdi.*

Kanûnî Sultan Süleyman Erzurum olayını haber aldıktan sonra, Vezir-i âzâm Rüstem Paşa idaresinde kapıkulu askerlerini ve Anadolu, Karaman, Dulkadir ve Sivas kuvvetlerini Erzurum'un yardımına gönderdi. Üsküdar'dan harekete geçen Rüstem Paşa, Ankara'ya ulaşmış, ancak mevsim şartları sebebiyle Erzurum taraflarına gidememişti.¹⁹ Rüstem Paşa, yeniçerilerin Şehzade Mustafa lehine sözler söylediklerini bildirmesi üzerine, Padişah tarafından İstanbul'a geri çağırılmıştı. Safevî ordusunun Erzurum yakınlarına kadar gelmesi ve bölgede yağma ve talanda bulunması, askerlerin arasında huzursuzluğa sebep olmuştu.

¹⁷“... *Daha sonra Şah'ın oğlu İsmail Mirza, binlerce asker ile Erzurum'un dolaylarına geldi. Bir iki alayını gösterip, geri kalanlarını pusuya yattırdı. Amacı, fırsat kollayarak, İskender Paşa'yı tuzağa düşürüp, yakalamaktı. Gerçi, İskender Paşa, kahraman bir savaşçı idi. Fakat düşmanı görünce, sabırsızlanarak, kendisini tutamadı. Erzurum Kalesi'ne arka vererek, savaşa tutuştuğunda birçok Safevî'yi telef etti.*”, Osmanlı askerlerinin mağlubiyeti hakkında da; “*Daha önce Padişah Hazretleri (Kanuni Sultan Süleyman) Ahlat ve Erciş fukarasının başına gelenleri duyunca, hemen bir miktar Yeniçeri ile bazı beyleri de Erzurum'un korunması ile görevlendirerek, oraya yollamıştı. Kış mevsimi geçmiş olduğundan, bu neden ile de kalede fazla insan barındırmak imkânı bulunamadığından, İskender Paşa bir kısım askere izin verip, yollamıştı. Asker ise kalede azdı. Bu kadar az bir kuvvetle düşmana (Safevi) karşı koymak imkânsızdı. Neticede; Osmanlılar yenildi. Trabzon, Malatya, Bozok ve Şarki Karahisar beyleri şehid oldular. Biga Sancak Beyi Mahmud Bey, Erzurum sağ ve sol garipleri ağaları ise esir düştüler*” şeklinde bilgiler vermektedir.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, s. 211–213

¹⁸ Peçevî, *Peçevî Tarihi I*, s.211–213

¹⁹ Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.309–310.

Bunun üzerine Kanûnî Sultan Süleyman'ın bizzat sefer çıkması gündeme gelmişti.

Ağustos 1553'te bizzat sefere çıkan Kanûnî, saltanat iddiasında bulunduğu şeklinde hakkında dedikodular yayılan Şehzade Mustafa'yı Ereğli'de boğdurtuktan sonra, Haleb taraflarına geldi. Ancak mevsimin kış olmasından dolayı daha ileri gitmeyerek, Şehzade Mustafa olayından dolayı sorumlu tutulan Rüstem Paşa azledilip yerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa tayin edildi. 1554 ilkbaharında Haleb'ten harekete geçen ve kaynaklarda Nahçıvan Seferi olarak isimlendirilen sefer çıkan Kanunî, Diyarbakır üzerinden Erzurum'a gelmiş ve burada gerekli tedbirleri aldıktan sonra Kars taraflarına gitmişti.²⁰ Padişah Kars'a ulaştıktan sonra, Şah Tahmasb'ı cenge davet etmiş, ancak Şahın ortalarda gözükmemesi üzerine Revan, Nahcivan ve Karabağ taraflarına hareketle buraları zapt etmiş yakıp-yıkılmıştı.. Böylece Erzurum'un sıcağı sıcağına intikamı alınmıştı.²¹

Deve Boynu Şehitleri ve Şehitliği: Deve Boynu savaşında birçok Osmanlı beyi ve askeri hayatını kaybetmişti. Bunların sayıları 2576'ya ulaşmakta idi.²² Savaşta, hayatını kaybedenler; Maraş hâkimi İsa Bey, Hayır Bey kardeşi oğlu Mahmud Bey, İskender Paşa'nın kardeşi Ramazan Bey, Çemizgezek hâkimi Pir Hüseyin Bey, Pasin Sancak Beyi Haydar Bey, Kullar Ağası Ali Ağa, Dergâh-ı Âli Kullarağası Mehmed Bey, İskender Paşa'nın kayınbiraderi Ali Bey, Trabzon Sancakbeyi, Şarki Karahisar Sancak Beyi, Bozok Beyi İsa Bey, Hınıs Beyi Mustafa Bey, Erzurum Defter Kethüdası, Erzurum Kulları Ağası gibi askerî zümre ve devlet görevlisi idi.²³

İskender Paşa, Erzurum'dan ayrılmadan önce, savaşta hayatını kaybedenleri, eski savaş geleneğine uygun olarak Deve Boynu'nda toprağa verdirmişti. Belki kendi zamanında veya Ayas Paşa'nın emri ile de Şüheda Makamı tesis edilmişti. Şimdiye kadar bunu aydınlatacak her hangi bir belgeye rastlanmamıştır. Sultan III. Murad zamanında yeniden başlayan Osmanlı-İran harplerinde Serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa, 21 Temmuz 1578'de Erzurum'a gelip Deve Boynu'nda karargâh kurmuştu. İki gün sonra da orada Şehidler Makamı'nda, Şah Abbas'ın beylerinden Revan Hanı Tokmak Han'ın mektubunu almıştı.²⁴

²⁰İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi II, s. 360-361.

²¹Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, s.220-222.

²²Hasan Beğ Rumlu , s.365-366; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s.131.

²³D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı* s.132

²⁴Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993 s.52; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara 1993 s.285.

Gelibolulu Mustafa Âli, 1578'de başlayan Osmanlı-İran harpleri sırasında Erzurum'a gelen Serdar Lala Mustafa Paşa'nın bir müddet burada kaldığı hususunda bilgiler vermektedir. Nitekim 18 Cemaziye'l-evvel 986 / 23 Temmuz 1578 tarihinde Çermik / Ilıca'dan hareketle Erzurum kalesi civarına gelmişti. Burada bulunduğu süre içinde ordusunu takviye eden ve Tokmak Han üzerine yürümek için gerekli hazırlıkları yapan Lala Mustafa Paşa, Şehitler Makamı'nı rengârenk bayraklarla süsletmişti. Osmanlı askerinin ihtişamını ve disiplinini gören Şah Abbas(1571-1629)'ın elçisi, hayranlığını ve şaşkınlığını dile getirerek, Âli'nin ifadesine göre *bu zafer yüzlü askere kerem sahibi Şah bile direnemez* diye söz söylemişti. Şehitler Makamı'nda bir süre kalan ordu, bir günlük mesafede bulunan Hasan Kalesi'ne doğru harekete geçmişti.²⁵ Şehitler Makamı'nın bundan sonraki dönemlerde de, önemli bir ziyaret yeri , Erzurum'a gelen Osmanlı askerlerinin bir uğrak yeri bilinmektedir.

Nitekim, Evliyâ Çelebi, Deve Boynu ile ilgili olarak burasının, ordu karargâhının kurulduğu merkez olup, otlak ve düzlük bir yer olduğunu ve Pasin Ovası'nın başlangıcı sayıldığını, kışın çok miktarda kar yağdığını ve kervanların zaman zaman çığ altında kaldığını belirtmektedir.²⁶

Şehitler Makamı'nın, aslında Osmanlı veya Erzurum tarzı bir mezarlık olduğu bilinmektedir. Ancak 1828, 1855, 1877 ve 1916'daki Rus istilaları, tabii afetler ve bakımsızlık nedeni ile Şehitler Türbesi'nden günümüze ulaşan herhangi bir eser kalmamıştır. Askeri haritalar ve belgelerde, Şehitler Tepesi'nden, Türbe Deresi'nden söz edilmektedir. XVII. yüzyılda da, Türbe ve

²⁵ “Lala Mustafa Paşa Çermik'den (Ilıca) irtihal ve mâh-ı cumadü'l- ulâ'nın 18. gününde ki çarşenbih idi, Kal'a-ı Erzurum civarındaki Şühedâ Makamı'na nüzul-ı hümayünü iclal buyurdular. Fe-emmâ ol rûz-ı piruzda, her mir-i mirân olan kâr-dân, hususâ ümera-ı kübera-ı celâled-nişân kullu kullarını tezyîn ve ceng-azma kullarını enva'-ı raht ü silah ile sehm-gîn idüb, bir derecede izhâr-ı kudret ve şî'ar miknet ü salâbet eylediler ki, ol şahârı vü yazı rengârenk bayraklarla münakkaş oldu ve raht-ı zerrin ile her fırkanın dilir-i ser endazı nükuş içindeki hutüt-ı zerrin gibi bir nakş-ı pür- dirahş-ı dikleş oldı. Âle'l- husus, Kızılbaş-ı evbaş canibinden risâlet ile ve rişte-i sulh u eman güşîşteliğinden ahz-ı peyâm-ı pür' ibrete gelen ser-bazen-ı arsa i vegayı murad üzere gördü. Bu leşker-i zafer-peykara şah-ı kerem bile mukavemet edemez dedi, durdu. Bu tarik ile bir gün ol menzilde dahî aram buyurulub, andan irtihal-i zafer-nevalle arayât-ı Hasan Kal' ası'na varıldı” şeklinde ayrıntılı olarak kaydetmektedir. Gelibolulu Mustafa Ali, Kühü'l-Ahbâr

²⁶Seyahatnâme'de; “Menzil-i Deve Boynu... Paşanın otağında meks idüb, herkes hayme ve hâr-gâhlarına revâne oldular. Deve Boynu, çemen-zâr-ı hâmündür. Kim nebatat ü kiyâhât-ı turfil yoncasında atlarımız taze can buldular. Bu cây-ı mahud Pasin Sahrası'nın ibtidasıdır. Ammâ kış eyyamında bu Deve Boynu nam mahalde minare boyu kar olup çığ ve şepe içinde nice kârbân halkı kalub, helâk olmuşlardır... Böyle bir bi- eman Deve Boynu'dur” şeklinde bilgilendirilmektedir. Evliyâ Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II, (Haz: Z. Kurşun- S. A. Kahraman- Y. Dağlı), İstanbul 1999, s.111.

yanı başında, belki de batısında, güney-kuzey istikametinde akmakta olan dereden de söz edilmiştir. XIX. yüzyılda da, Müdürge ve Tasmator'daki Ermenilerin dini yapılarından biri de kilise anlamına gelen Vank idi. O yüzden, bir müddet Şehitler ve Türbe Deresi'nin yerine Vank Deresi denilmiştir. Mecidiye ve Aziziye Tabyalarının inşa edilmesinden sonra, doğudaki tepede de Sivişli Tabyası vücuda getirilmişti. Bir iki tabya grubunun arasından akan dere ise şimdiye kadar belirtildiği gibi Türbe veya Şehitler Deresi diye söylenegelmiştir.²⁷

Sonuç olarak; Şehitler Türbesi, Osmanlı- Safevî ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Tarih ve arşiv kayıtlarında konuya dair bilgiler bulunmaktadır. Erzurum'un Safevîlerin eline geçmemesi için hayatlarını kaybetmiş beylerin de, hatıralarının yaşatılması gerekiyordu. Onun için Deve Boyu'nun, şimdi Şehitler Deresi denilen bölümünde âbidevi türbe yaptırılmıştı. Kanunî devrinin yeni bir Türbe klasiğinin minyatürlerden ve bazı kısa bilgilerin yorumlanması ile ortaya koyulmuş ve Şehitler Türbesi, muhtemelen Osmanlı tarzı ilk mimari eserlerinden bir olmuştur. Gürcistan ve Safevî Seferlerine çıkan ordular, eskiden şehir yakınında, mesela Gümüşlü Kümbet'de karargâh kurarlarken, Lala Mustafa Paşa ile de bu konaklama biraz daha doğuya kaymış ve Şehitler Türbesi de gündeme gelmiştir. İfade edildiği gibi kadar Türbe zamanımıza intikal edememiştir. Fiziki yıpranmalar yanında, yörenin Rus Harpleri nedeni ile mücadele sahasında kalması, tarihi yapıyı maddi olarak etkilemiştir. Şimdi sadece köylüler arasında *Şehitler Deresi* diye anılmaktadır.

²⁷23 Haziran 2006 Cuma günü Prof. Dr. Enver Konukçu ile arazi üzerindeki araştırmalar yapıldı. Ancak bütün uğraşlara rağmen Türbeye ait herhangi bir ize rastlanmadı.

Şehitler/Vank Dereşi

Şehitler Vâdisi

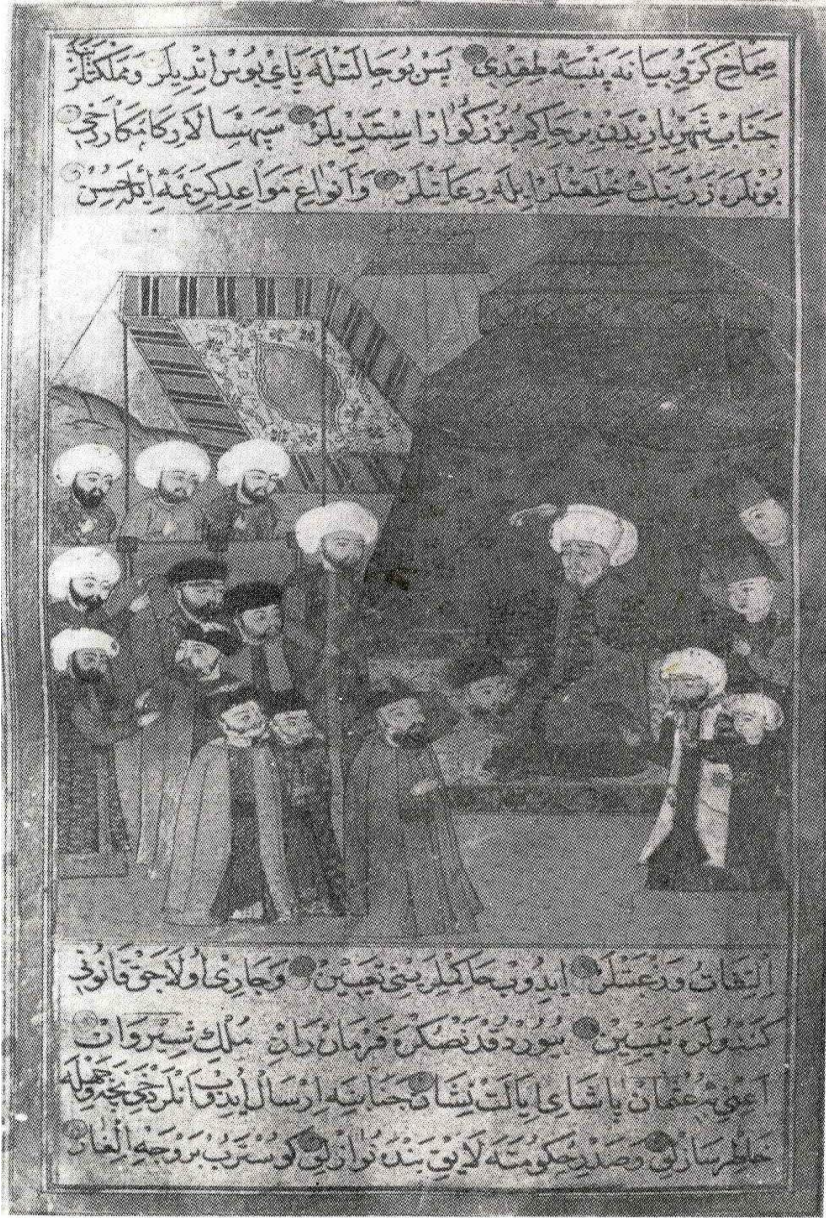
Şehitler'den Genel Görünüş

Gümüşlü Kümbet

Devre ait minyatür'den Enis isimli bir sanatkarın çağdaş Lala Mustafa Paşa çizimi

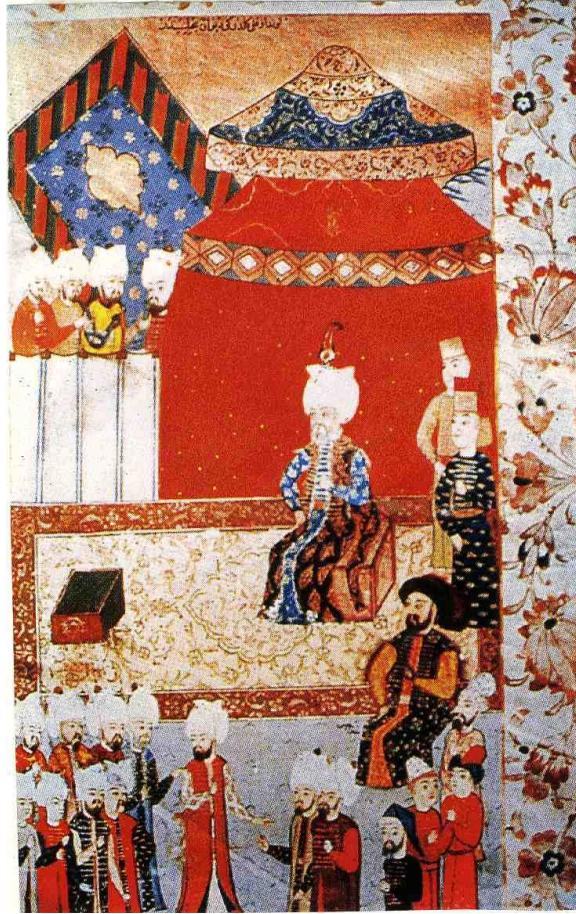
M.Âli, Nusretnâme (1584) TSM Kth 1365 Yrk : 115a

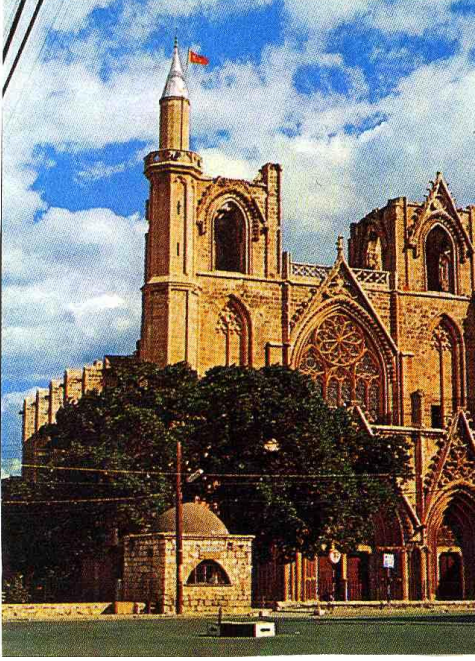
İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul.1960,
s.545

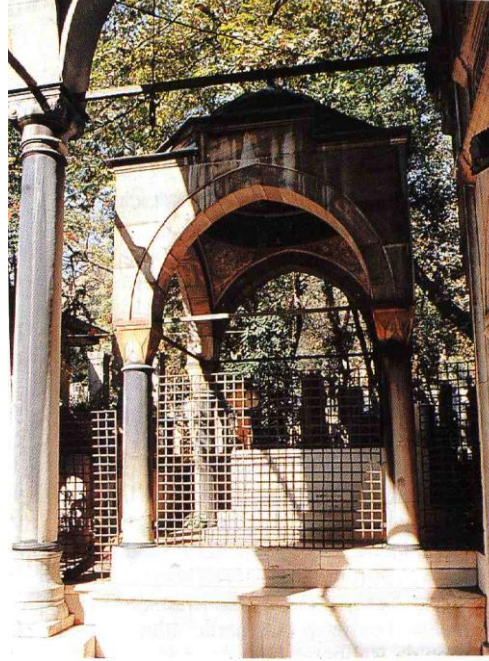
M.Âli, Nusretnâme (1584) TSM Kth 1365 Yrk : 115a

Lala Mustafa Paşa Otağ' da

Magosa-Lala Mustafa Paşa Camii

Türbe-Eyüp-İstanbul

KAYNAKÇA:

AYDIN, Dünder, “*Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmar, İskân ve İlk Sakinleri*”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi. C.I, S.1, Erzurum 1970, s.106.

_____, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998.

Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II*, (Haz: Z. Kurşun- S. A. Kahraman- Y. Dağlı), İstanbul 1999, s.111.

Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin I*, 1274

Hasan Beğ Rumlu, *Ahsenüt Tevarih*, (yay: C. N. Seddon), Baroda 1931.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâc'ü't-Tevârih II*, İstanbul 1280.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara 1993.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Haz: Kayhan Atik), Ankara 2001.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I*, 1971, s.346-347.

ÖZCAN, Abdulkadir, “*İskender Paşa*”, DİA. XXIII, s.565-66

PAMUK Bilgehan, “*Erzurum Eyalet Kanunnâmelerinin Tahlili*”, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 2, İstanbul 2007, s.88.

_____, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006.

Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi I*, s.297-298.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Tarihi II*, s. 360-361.

YİNANÇ, M. H., “*Erzurum*”, İA. IV, s.352.